

Дејан Ајдачић

Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка, Інститут філології,
кафедра слов'янської філології

ПОЉСКЕ РЕЧИ У ЗНАЧЕЊУ „ИЗДАЈНИК” (ZDRAJCA)*

У раду се испитују пољске речи у значењу „издајник”, особа која мења етничку или конфесионалну припадност и прелази на страну противника. Блискозначне речи из семантичког поља речи *zdrajca* (издајник) анализирају се на основу речника пољског језика (Karłowicz, Doroszewski, Dubisz, Szymczak, Bańko, Zgólkowa), текстова и корпуса пољског језика. Указује се се на њихово порекло и историјске промене значења. Аутор анализира заједничке семантичке компоненте речи са речима из блиских семантичких поља.

Кључне речи: пољски језик, лексика, семантика, издајник, *zdrajca*

У овом раду биће издвојене именице и поименичени придеви који ма се у пољском језику означавају особе које чине издају, биће проанализирана значења ових блискозначних речи и њихови међусобни односи, и на крају показан њихов однос према речима које означавају промену идентитета и карактером природјену склоност ка променама. Текст је заснован на грађи из неколико речника пољског језика 20. века (Варшавског речника с почетка века, речника Дорошевског, Шимчака и Дубиша, те речника на прелому 20. и 21. века Бањка и Згулкове) и устаљених израза изабраних из Корпуса пољског народног језика. Пажња је усмерена на извршиоца издаје, називе особа – издајника, починиоца издаје. Називи особа које издају веру блиски су речима које се овде анализирају, али обим рада не дозвољава да се и они овде осветле.

Ово истраживање проистиче из претходних радова у којима се разматрају језички аспекти промене идентитета (Ајдачић 2007–2010), а посебно се развијају поставке из текста „Семантички и етнолингвистички подаци у речничким јединицама у значењу издајник (на грађи словенских језика)” који је представљен у Ополу на скупу „Етнолингвистика и лексикографија” 17-18. априла 2009. године. Сада је пажња сужена само

* Рад је настао у оквиру студијског боравка у Лублину уз подршку фонда Каса Мјановског. Прва верзија рада је представљена на Одсеку текстологије и граматике савременог пољског језика Универзитета Марије Склодовске Кири у Лублину, 30. јуна 2009.

на пољске лексеме. Рад представља део ширег истраживања етничког и конфесионалног идентитета и њихових промена.

Методолошки приступ анализи пољских речи представља скраћену анализу по образцу „Речника стереотипова и симбола народних” са неколико фасета – хипероними, хипоними, синоними, антоними, устаљени изрази, али са кратким указивањем на паралеле из словенских језика и закључном анализом мреже анализираних лексема. На крају ће речи анализираниог семантичког поља бити осмотрене са ширих позиција са намером да се испита језичка представа о издајнику у пољском језику.

Хипероними. Разматрање односа надређености и подређености речи према информацијама које дају речници даје могућност сагледавања међуодноса одговарајућих речи у одређеном језику како их виде и бележе лексикографи. У тексту „Место хиперонима у лексикографској дефиницији” (Miejsce hiperonimu w definicji leksykograficznej) Жежи Бартмињски, следећи ставове Ане Вјежбицке о редуccionистичкој анализи речи разлагањем до најпростијих чинилаца, укључује у анализу речи и хиперониме (BARTMIŃSKI 2006: 53). Он анализира неколико речи у различитим пољским речницима запажајући разилажења у одређењу хиперонима у случају реалних предмета. У овој прилици, ради се о речима још сложене нијег значења. Ваља осмотрити да ли су као хипероними речи *издајник* и њој блискозначних речи за особу која чини издају, појављују иста одређења, тј. колико је доследно грађење мреже појмова.

Као надређени појмови (хипероними) се у речнику Згулкове уз реч *zdrajca* наводе – *przestępca; osobowość*, док уз *judasz, odstępcą, odszczepieniec, sprzedawczyk, wiarołomca* само *osobowość* (PSWP Zgólkowa). *Przestępca* упућује на особу која чини преступ, крши законске или моралне норме. Том речи се исказује етичка осуда чина издајника. Другом речју, *osobowość* неутрално се исказује индивидуалност без одређења вредносног става према особи. У речницима који не издвајају хиперониме већ их користе у речничким дефиницијама појављују се као „категоризујући члан” „уместо хиперонима” (BARTMIŃSKI 2006: 55): *człowiek; osoba; ten, kto*.

Речи у значењу „издајник” у пољском и другим словенским језицима означавају особе која изневеравају припадност некоме/нечему и одступају од својих ставова. Те су речи јако емоционално обојене и исказују изразито негативан однос према издајницима.

Најизграђенија мрежа међусобних односа надређености и подређености речи у пољским речницима је изведена у речнику Дубиша. Ако се прати мрежа односа у електронској верзији Дубишевог речника може се саставити читав низ од речи најужег значења до хиперонима *folksdojcz > kolaborant > zdrajca > odstępcą > buntownik > przeciwnik, bojownik*. Дубиш неким речима даје два хиперонима *sprzedawczyk > odstępcą, zdrajca*. Двојно надређивање *zdrajca > odstępcą* и *zdrajca > (człowiek oceniany negatywnie)*. Речнику под редакцијом Згулкове може се замерити због недоследности у надређеним појмовима анализираних речи и одређивању различитих нивоа надређености, као и због одсуства хијерархијске мреже.

Синоними и антоними у речницима. Као најчешће навођени синоним из читаве групе јавља се *zdrajca*, али синонимни ред саме речи *zdrajca* је краћи него што би се очекивало, тј. за реч *zdrajca* нису наведени синоними тамо где се *zdrajca* јавља као синоним. То би могло да указује или на пропуст речника под редакцијом Згулкове али и на централни положај речи *zdrajca* у семантичком пољу, који се губи приликом одређивања синонима других речи.

Zdrajca се не наводи као синоним за издају вере, али уз реч *renegat* у речнику Згулкове се наводи као синоним и *zdrajca*, а речи *odszczępieniec*, *konwertyta* нису синоними речи *zdrajca*. Код Згулкове *judasz* јесте синонимно *sprzedawczyk*, али *sprzedawczyk* није *judasz*. Варшавски речник даје синониме у дефиницијама, као и старе форме. Најразвијенији низови блискозначних речи налазе се у речнику Дубиша, који укључује и застареле форме (нпр. *zaprzaniec*) и речнику под редакцијом Згулкове где њих нема. У речнику под редакцијом Згулкове антоними речи *odstępca* су: *stronnik*, *sprzymierzeniec*, *sojuszni*, *zwoleńnik*, а *judasz* – *człowiek honoru*, *człowiek niesprzedajny*, *człowiek uczciwy* (PSWP Zgólkowa), али уз реч *zdrajca* није указано на антоним.

Zdrajca (издајник) и блискозначне речи

Анализа семантике на основу речничких дефиниција ослања се на знања лексикографа, сврху речника, исцрпност лексичког материјала, начин обраде, одраз стварности у времену када је речник настао и низ других чинилаца који и доводе до тога да речници одражавају како промене у језику тако и промене у лексикографији. Речници обично представљају компромис између свеобухватне употребе једне речи са њеним различитим значењима и подзначењима, са једне стране, и намере творца речника да у њему буду описане типичне појаве језика, с друге стране.

Разматрање о концептуализацији издаје у пољском језику – а таква анализа била би могућа и у другим језицима – наилази на проблем значења речи „издајник” као особе која врши различите издајничке поступке, што отежава разумевање ове и сродних речи. Ипак, у савременом пољском језику могу се одвојити две групе речи: 1) речи које означавају издају највиших вредности: *zdrajca*, *sprzedawczyk*, *judasz*, *kolaborant* и нешто блаже нијансирани *odszczępieniec*, *odstępca*, 2) *wiarołomca*, *przeniewierca*, које се чешће односе на изневерену реч или обећање, а које су некада биле везане за проверу вероисповести. Те речи ће бити проанализиране у посебном тексту.

Бартмињски у тексту „О појму језичке слике света” (О ројесіу јęzykowego obrazu świata) наводи шест елемената које ваља описивати у истраживањима језичке слике света: ко – с ким – где – када – зашто – како се разуме (BARTMIŃSKI 2006: 20).

Ко. Чиниоци издаје преносе се и на особу која врши издају, па треба указати на три могућа одређења самога чина издаје: 1) издајник одступа од некога/нечега и дејствује против њега на страни противника, 2) издајник одступа од некога/нечега, али прихватајући друго, не бори се против онога чему је раније припадао или са чиме се идентификовао, 3) издајник је неко који није постојан у припадности некоме/нечему. Ваља истаћи да са умањивањем степена непријатељства према ономе чему је издајник некада припадао увећава се број речи које тачније исказују непостојаност, као и да се уопштено говорећи појачава прикладност употребе тих речи уместо речи издајник. Та чињеница изазива потребу специфичног одређења употребе речи издајник у значењу непостојаности.

Кога – шта. Следеће рашчлањење тиче се онога шта издајник оставља – објекти издаје могу бити заједница (народ, етничка или конфесионална група, круг истомишљеника, особе/а са којима је издајник живео) и опште вредности те заједнице, простор са којим се идентификује заједница којој је издајник припадао (најчешће држава или крај). За особу која напушта, запушта или не развија своје ставове, идеје, склоности, способности, навике, може се рећи да је издала, али издала себе.

Зашто. могућих мотива издаје, тј. „због чега се чини”. Психолошко предодређење издаје може бити: жеља за коришћу од издаје у материјалном виду или у позицији која ће бити добијена као плата, слабост и неотпорност особе на притисак, несталност или превртљивост карактера. Неке од тих чинилаца пољски језик уграђује у лексеме које означавају издајника.

Juda, judasz. По библијској легенди Јуда Искариотски издао је Христа за тридесет сребрњака, али се у култури хришћанских народа он не јавља само као лице Новог завета, већ се шире схвата као оличење најподлије издаје. Схватање Јуде као архи-издајника се и у пољском језику јавља у апелативизованим формама коришћења његовог имена (KUCNARZYK). Пољски речници дају следеће дефиниције:

„zdrajca, obłudnik, faryzeusz” 2) „człowiek zły, donosiciel, matacz, żartownie nieszkodliwy, człowiek natrętny, przebiegły ju-cha” (SW). **Judaszek:** 1) człowiek podobny do Judasza, podstępny, układny, obłudny; 2) Żydek; 3) obchód odbywany przez chłopców w wielką środę lub w wielki piątek, polegający na robieniu z gałganów balwana, wyobrażającego Judasza, oprowadzaniu go, biciu, targaniu i topieniu. (SW); „człowiek fałszywy, podstępny, obłudny; zdrajca” (SJP Doroszewski); 'Judasz, jeden z dwunastu apostołów, który według Nowego Testamentu zdradził Chrystusa za trzydzieści srebrników'. „człowiek fałszywy, podstępny, obłudny; zdrajca” (USJP Dubisz); „człowiek fałszywy, podstępny, obłudny, zdrajca” (SJP Szymczak); „Osoba która w ocenie formułującego sąd jest obłudna, fałszywa, skłonna do zdrady” (PSWP Zgółkowa); „Judaszem nazywa się kogoś kto jest obłudny i dzieła podstępne. Słowo używane z dezaprobatą” (ISJP Bańko)

Аутори Варшавског речника (SW) упућују на народни обичај пролећног циклуса у коме се истерују зли духови уништавањем лутке Јудаша, што се у потоњим речницима не појављује. 3) *obchód odbywany przez chłopców w wielką środę lub w wielki piątek, polegający na robieniu z galganów balwana, wyobrażającego Judasza, oprowadzaniu go, biciu, targaniu i topieniu*. Етнографски извори потврђују раширеност овог обреда, а у језику су сачувани његови одрази у изразима: *kukła Judasza, topienie Judasza, palenie Judasza*. У познијим речницима не упућује се на овај сегмент народне културе Пољака.

Као блискозначне речи: *zdrajca* (SW, SJP Doroszewski, USJP Dubisz, SJP Szymczak, PSWP Zgólkowa), *obludnik* (SW, PSWP Zgólkowa), *faryzeusz, człowiek zły, donosiciel, matacz* (SW), *falszywiec, kolaborant, jurgieltnik, sprzedawczyk* (PSWP Zgólkowa). На први поглед се запажа да поред два заједничка синонима, постоје различити низови у Варшавском речнику и речнику Згулкове. Низ синонима „*judasza*” потврђује централно место речи „*zdrajca*” у групи пољских речи које означавају издајника. У поређењу са другим речима, нешто је више синонима ван поља основног значења, при чему се појављују блискозначне речи које се ослањају на причу из јеванђеља (потказивач, фарисеј, онај кога купују, и интересантно колаборант – као појам сарадника окупатора), али се јављају и речи које имају блаже нијансирано значење, као нпр. *matacz, falszywiec*. У овом прилогу на списку разматраних речи у значењу „издајник” неће бити *człowiek zły, donosiciel, falszywiec, faryzeusz, jurgieltnik, matacz, obludnik*.

Из јеванђеоске повести о Јудином пољупцу Христа уочи издаје и Јудиној издаји за тридесет сребрњака, и самоубиству по одвођењу Христа, као фразеологизми и у пољском језику функционишу *Judaszowe srebrniki* (плату за издају), *Judaszowy pocałunek, pocałunek Judasza* (лажну љубав издајника), *los Judasza* (злу коб издајника). Устаљени су изрази *Być judaszem, Uznawać kogoś za judasza, Szukanie Judasza, Judaszowe drzewo*. Изведени облици су: *judaszowski, judaszowy, judaszostwo, Judaszowiec*.

Zdrajca. Реч *zdrajca* потврђена је у старопољском језику у 14. веку. Потиче од старочешког *zrádce*, где се јавила као калка од *Mittelhochdeutsch „ver-raten”* – „*zradzić*”, што је значило „*złą radą zepsuć, spowodować szkodę*” (SEJP BORYŚ). У савременим словенским језицима, речи блиске пољској речи *zdrajca*, засноване на истом корену, налазе се у украјинском – *зрадник*, белоруском – *зрадник*, словачком – *zradca*, чешком – *zrádec*, чиме се у простору јасно повезују западни Словени и њихови блиски источни суседи.

У историји пољског језика реч се појављивала и у данас застарелим облицима *zradnik, zradca, zradźca, zdraca* (SW, SP XVI, SSTC KARPLUK). Облици са завршецима *-ik* били су блиски старим словенским формама и сачуваним формама у источнословенским језицима. Облик *zradnik* сродан је такође застарелом облику друге речи из семантичког поља *odstępnik*, која је такође добила завршетак *-ca*. Наставак *-yk* сачувао се у пољској речи *przedawczyk*.

У варшавском речнику дефиниција речи *zdrójca* је веома кратка: „*ten, co zdradził, co zdradza*” (SW). Ту се у примерима наводе и уопштавања, као нпр. *Wszyscy są książęty zdradzić, Poseł, gdy ś domyśla więcej, niż ma poruczą, zdrójca jest*, што указује на крајње заострене социјалне погледе аутора речника и њихову тежњу да моделују друштвене погледе. Као одраз историјског времена и осуде одређеног типа људи наводи се *zdradzić niemało do Moskwy odeszło*.

После веома кратке дефиниције у речнику с почетка 20. века, Доросевски у свом речнику уводи развијену дефиницију са три значења, а потоњи речници ПВН (PWN) – Шимчака и Дубиша је прихватају, да би се у сличном виду она појавила и у речнику Згулкове:

1) *ten, kto zdradza, przechodzi na stronę nieprzyjaciela, kto wydaje kogo co nieprzyjacielowi*; 2) *ten, kto odstępuje od czego (od wyznawanych ideałów, zapatrywań itp.), zrywa z kim, z czym, sprzeniewierza się czemu*; 3) „*ten, kto oszukuje kogo, używa podstępów w stosunku do kogo, nie dotrzymuje przyrzeczeń danych komu*” (SJP Doroszewski); „1) *ten, kto zdradza, przechodzi na stronę nieprzyjaciela, kto wydaje kogoś nieprzyjacielowi*; 2) *ten, kto odstępuje od czegoś (od wyznawanych ideałów, zapatrywań itp.), zrywa z kimś, z czymś, sprzeniewierza się czemuś*; 3) *żart. ten kto oszukuje kogoś, nie dotrzymuje przyrzeczeń danych komuś*” (SJP Szymczak); „1) *ten, kto zdradza, przechodzi na stronę nieprzyjaciela, kto wydaje kogoś nieprzyjacielowi*; 2) *ten, kto odstępuje od czegoś (od wyznawanych ideałów, zapatrywań itp.), zrywa z kimś, z czymś, sprzeniewierza się czemuś*; 3) *żart. „o kimś, kto oszukuje kogoś, nie dotrzymuje przyrzeczeń danych komuś*” (USJP Dubisz); 1) *osoba, która zdradza, przechodzi na stronę nieprzyjaciela lub wydaje kogoś wrogowi*, 2) *osoba, która przestaje postępować zgodnie z wyznawanymi ideami, poglądami itp., która sprzeniewierza się czemuś*, 3) *żartobliwy „osoba, która nie dotrzymuje obietnic, oszukuje* (PSWP Zgółkowa);

У три ПВН речника и речнику под редакцијом Згулкове као треће значење наводи се стилистичка одредница „шљиво”, која се не јавља ни код једне друге блискозначне речи. Такво издвајање сведочи о уверењу аутора речника да је овај начин умањивања негативне оцене широко у употреби и да стога заслужује и издвајање. Бањко одустаје од трећег, шљивог значења дајући два значења: 1) *to ktoś, kto zdradził swój kraj lub ludzi, wśród których żyje, np. wydając ich nieprzyjacielowi*; 2) *ktoś, kto odstąpił od wyznawanych ideałów* (ISJP Бањко).

У речнику Дубиша уз глагол *zdradzić* – *zdradzać* појављују се значења, која не постоје код речи *издајник*, нпр. друго значење „*nie dochować (nie dochowywać) wierności małżeńskiej, wierności w uczuciach dla kogoś*” и даље наводи *Zdradzić męża, żonę; Zdradzony kochanek*. Ни у речнику Дубиша, међутим, уз реч *zdrójca* не указује се на брачну неверност. Нешто

више светла на ово питање бачено је у дистинктивном речнику пољских синонима Алиције Нагурко и коаутора:

Tak nazywamy kogoś kto *zdradził*, jednak nie każdy rodzaj zdrady wchodzi tu w rachubę. *Zdrajca* jest ten, kto nadużył zaufania przyjaciela. Nie mówimy jednak **zdrajca żony*, chociaż istnieje powidzenie *zdradził żonę*. Wyrażenie *zdrada małżeńska* ma dość wąskie znaczenie „akt seksualny z innym niż współmałżonek partnerem” (DSS NAGÓRKO).

У речнику Дубиша – четврта тачка у речничкој јединици *zdradzić* – *zdradzać*: „*uczynić (czynić) coś jawnym; wyjawić (wyjawiać), ujawnić (ujawniać), zdemaskować (demaskować)*” – региструје се још једно значење које би могло у граничним случајевима да буде пренесено и на носиоца као издајника. У дефиницији *zdradzić* – *zdradzać* постоји и пето значење „*okazywać mimo woli; objawiać, przejawiać*” (*Zdradzał objawy choroby psychicznej. Zdradzał duże czytanie. Zdradzał wielki aktorski talent. Nie zdradzał ochoty do rozmowy*), али оно се не појављује уз именицу „издајник”.

Устаљени хипоними одређују кога издајник издаје *zdrajca Turczyzna, zdrajca hetmana, zdrajca króla, zdrajca Serbów*; шта издаје – *zdrajca ojczyzny, zdrajca narodu, zdrajca państwa, zdrajca narodu, zdrajca polszczyzny* (етничку групу), *zdrajca ojczyzny, zdrajca kraju* (земљу којој је припадао), *zdrajca klasy, zdrajca idei, zdrajca idei demokratycznych* (USJP Dubisz) *zdrajca interesów klasowych* (идеје и идеологије), *zdrajca spisku*. У текстовима и у корпусу пољског језика често се уз лично име особе везује именица којом се одређује издајник – *Tatarczuk zdrajca, Bohdan Chmielnicki zdrajca, Tito zdrajca*, или функцијом *król zdrajca*. Особине издајника оцртавају се у чешће коришћеним придевима – *nikczemny zdrajca, haniebnny zdrajca, podstępny zdrajca, podły zdrajca*.

Као блискозначне речи наводе се: *sprzedawczyk, Judasz* (SW, PSWP Zgółkowa), *renegat odstępca, wiarołomca*, за шаљиво значење, за особу која се не држи обећања још: *oszust, hipograta, dwulicowiec, fałszywiec, przechera* (PSWP Zgółkowa). Ту се показује вишезначност речи издајник у пољском језику, која произилази из преклапања различитих концепата – издајника великих вредности и вероломника, особе којој подругљиво замерају да није верна некоме или нечему.

Занимљиви су примери са антонимичним поређењима у оцењивању неке личности.

Gorszy jest *zdrajca domowy* niżli *nieprzyjaciel jawny* (Gazeta Wyborcza nr. 230, 1996/10/02); Chmielnicki to *bohater*, bo bił waszych panów, czy *zdrajca*, bo pół Ukrainy oddał Moskwie? (Magazin nr 8 dodatek do Gazety Wyborcza 1996/02/23)

Занимљива су и сучељавања у исказима којима се оспорава да је особа оптужена као издајник – уистину издајник. У таквим се примерима иста личност оцењује негирањем најпре изречене оцене коришћењем антонима по образцу *не ѿо – већ ѿо* (не издајник – већ избавитељ, не издајник – већ патриота, не издајник – већ бранитељ вере, краља, отаџбине):

Nie zdrajca, lecz zbawiciel!; (Jacek Dukaj, Czarne oceany); nie jest zdrajcą, lecz patriotą (Jerzy Adamski); nie zabijaka, nie banit, nie zdrajca, jeno obrońca wiary, króla, ojczyzny (Sienkiewicz, Potop)

Оваква супротстављања и језички одражавају велику емоционалну напетост која је садржана у супротном ставу према особи чији се поступци оцењују.

Употреба речи, како је показао Јежи Бартмињски у језику може бити осматрана са становишта различитих субјеката кроз профиле испитиваних речи (BARTMIŃSKI 2006: 96, 102–103). Реч *zdrayca* такође може бити посматрана кроз раздвојене профиле речи *издајник* у пољском језику са тачака различитих социјалних и идеолошких гледишта.

Може се претпоставити да заступници крајње десних идеја о чистој нацији, који се боре против мешања са другима или против утицаја других, речи са значењем издајник користе много чешће у својим исказима да би друге оптужили да нису добре патриоте. Малгожата Бжожовска у студији „Патриотизам и национализам у пољском идеолошком дискурсу” (*Patriotyzm i nacjonalizm w polskim dyskursie ideologicznym*) показује да се радикална десница самопроглашава као чувар националног идентитета (BRZOWSKA 110, 116). Десница себи и у другим заједницама узима себи право да буде пресудитељ у питањима народа и његове будућности. Стога и везивање речи *издајник* у исказима крајње деснице може да се односи на заступнике либералног погледа на свет, независно од високих функција које они носе. Тако је председник пољске владе назван на интернет страници издајником (*Tusk zdrayca*).

Ваља овде додати да је радикализација личних исказа пред најширом могућом публиком повезана делимично и са природом интернета. На светској мрежи су маргиналне групе добиле одскочну даску како у неометаном објављивању тако и у сабирању присталица. Другим речима, паралелно са техничком могућношћу лаког повезивања, објављивања, удруживања и размене ставова у комуникацији долази до заоштравања сучељених ставова. Сакривени непрозирним екранима, људи су склонили дисквалификацији, па се опозиција частан – издајца, не може установити неком опшtedруштвеном сагласношћу. Пажња се тако привлачи ударањем на високе вредности.

Odstepca. У старопољском се појављују *odstepień, odstepnik, odstepielec, odstepny* у функцији именице. Реч потиче од *Odstąpić < Stąpić*, а значење се обликује додавањем префикса *od-* глаголу који уз глагол који означава кретање ка нечему добија значење кретања у супротном правцу. Пољској речи блиске су речи из источнословенских језика: укр. *відступник, віровідступник*, рус. *вероотступник*, белор. *адступнік*.

„ten co odstepuje a. Odstąpił od czego: Odstępca od wiary, Goga, zasad (SW); Odstępca – „ten, kto odstąpił od czegoś, sprzeniewierzył się czemuś; zdrayca, zaprzaniec” (SJP Szymczak); „ten, kto odstąpił od czegoś, sprzeniewierzył się czemuś, odłączył się od

jakiejś grupy ideologicznej; odszczepieniec, apostata” (USJP Dubisz); „*osoba, która odcięła się od jakiejś społeczności i wyznawanych przez nią zasad*” (PSWP Zgólkowa);

У односу на већину речника који дефинишу чин као одступање од нечега или од заједнице Бањко одређује као одступање од онога што је до тада признавано за своје: „*to ktoś, kto wyparł się czegoś, co dotychczas uznawał za swoje, np. Religii lub ojczyzny*” (ISJP Bańko).

Као блискозначне речи наводе се: *odszczepieniec, apostata* (SW; USJP Dubisz; PSWP Zgólkowa), *renegat* (SW; PSWP Zgólkowa), *przeniewierca* (SW), *zdrajca, zaprzaniec* (SJP Szymczak; PSWP Zgólkowa), *dysydent, innowierca, przechrta* (PSWP Zgólkowa)

Одсzczepieniec. Ова пољска реч потиче од *Odszczepić się*. Као застарела форма појављује се *odszczepieńca*. Речи *odszczepieniec* блиске су речи из источнословенских језика – укр. *відщепенець*, белор. *адшчепенец*.

„*ten, co się odszczepił od kościoła, wiary, stowarzyszenia, przekonań, odstępcą, apostata, renegat, 2) wyznawca sekty, która się odszczepiła od prawdziwej wiary, heretyk, kacierz, schizmatyk*” (SW); „*ten, kto zerwał z jakąś tradycją, której przedtem był wierny; odstępcą (w opinii zwolenników tej tradycji)*” (SJP Szymczak); „*ten, kto zerwał z jakąś tradycją, ideologią itp., którym przedtem był wierny; odstępcą*” (USJP Dubisz); „*człowiek, który porzucił bliskie mu do tej pory wartości, tradycję, ideologię, wiarę itp*” (PSWP Zgólkowa); „*to ktoś, kto zerwał ze swoją religią, kulturą, tradycją lub ze swoim środowiskiem*” (ISJP Bańko)

Sprzedawczyk. У овој речи јасно се истиче мотивација издаје ради придобијања користи. Од *sprzedać* потичу *sprzedawca* (продавац) и *sprzedawczyk* (издајник). Старе форме у пољском су биле: *przedawczyk, zaprzędajnik*. Блиске пољској речи су белор. *прадаўца, прадажнік, хрыстанпрадавец*. Фразеологизми у другим словенским језицима потврђују раширеност везе издаје и продаје: *продажна шкура* (укр.), *продажная шкура* (рус.), *прадажняя душа, прадажняя псіна* (белор.), *продана душа* (срп.). Пољски речници дају следеће дефиниције речи *sprzedawczyk*:

ten, co sprzedaje = zdradza za pieniądze zdrajca, zaprzędajnik (SW); *Książk. Pogard. „ten, kto zdradza swój kraj, swoje przekonania itp. Za pieniądze lub dla innej korzyści materialnej*” (USJP Dubisz); *pogardliwy „osoba, która w zamian za korzyści materialne dopuszcza się zdrady*” (PSWP Zgólkowa); „*to ktoś kto dla pieniędzy lub innych korzyści zdradza swój kraj lub przyjaciół albo wyrzeka się swoich przekonań*” (ISJP Bańko)

Устаљени изрази одређују предмет издаје *sprzedawczyk interesu narodowego, sprzedawczyk meczów* указују на издајника: (име *to sprzedawczyk, Malinowski to sprzedawczyk*, или на круг из кога потиче *z bandy tego*

sprzedawczyka, z urzędu tego sprzedawczyka поступке – *bredni sprzedawczyka*.

Блискозначне речи у речнику под редакцијом Згулкове, обухватају најраширенији појам из групе (*zdrajca*) и назив издајника вере (*renegat*), без разумљивих разлога зашто је одабрана управо та реч.

Zaprzecaniec. Реч је застарела по речницима ПВН, а нема је у речницима Згулкове и Бањка. У речнику Дубиша, даје се ознака застарелости: *Przestarz.* „*ten, kto dla osobistych korzyści zaprzedał się wrogom ojczyzny*” (USJP Dubisz). Глагол *zaprzedać* јавља се од речника старопољског језика до најновијих речника, али изведена именица се јавља до данас.

Zaprzaniec. И реч *zaprzaniec* је означена као застарела у речницима ПВН и речнику Згулкове, а не јавља се у речнику Бањка.

„*ten co się czego zaparł, co się zapiera, co zaprzecza czemu*” (SW); „*ten, kto się zaparł, wyparł kogo, czego, kto się sprzeniewierzył czemu*” (SJP Doroszewski); *Przestarz.* „*ten, kto się wyparł swojego pochodzenia, swojej wiary, kto dopuścił się zdrady, odstęstwa; odstępcą, odszczepieniec, zdrajca*” (USJP Dubisz); *przestarzały* „*osoba, która zaparła się, wyparła się czegoś, np. Ojczyzny, rodziny, wiary, osoba, która zdradziła*” (PSWP Zgólkowa).

Kolaborant. Kolaboracjonista. У варшавском речнику речи у значењу издајника још нема, а *kolaborator* са назнаком о француском пореклу је везан за заједнички рад, сарадњу.

Kolaboracjonista (...) „*ten kto w czasie II wojny światowej współpracował z faszystowskim kupantem swego kraju; kolaborant*” (SJP Szymczak); *Kolaborant* „*ten, kto współpracuje z niepopieraną przez większość społeczeństwa władzą; także: obywatel kraju okupowanego współpracujący z władzami okupacyjnymi ze szkodą dla własnego kraju; kolaboracjonista*” (USJP Dubisz); „*człowiek, który współpracuje z władzą nie popieraną przez większość społeczeństwa lub z władzą naruszoną siłą, z władzami okupacyjnymi, przynosząc szkodę krajowi i jego mieszkańcom*” (PSWP Zgólkowa)

Као синоними у речнику наводе се: *kolaboracjonista, współpracownik, lojalista, zdrajca, judasz* (PSWP Zgólkowa), обухватајући и речи позитивно вредноване (*współpracownik*) и изразито негативно нијансиране речи. Устаљени изрази: *Kolaborant wojenny. Ukarąć, skazać kolaborantów.* (PSWP Zgólkowa).

Donosiciel – „*ten, kto donosi, oskarża; denunciator, szpieg*” (USJP Dubisz). У времену када се сукоби све мање решавају одлучном битком на војном пољу, а све више победом у рату информацијама, које је све теже штитити, и у пољском језику се чешће користе називи који одражавају професионализацију откривања тајне противника: *szpieg* (шпијун), *podwójny agent* (двоструки агент). У овим речима није толико јака изразито негативна оцена у значењу речи.

Folksdojcz у пољском језику представља адаптирану немачку реч *volksdeutsch* која се појављује и у другим језицима на територијама у којима су особе немачког порекла током хитлеровске окупације у Другом светском рату имале привилегије у односу на становништво без немачких корена.

Именовање особе која не држи веру, не држи реч или обећање и у пољском језику се ослањало на творбене моделе у којима се реч *vera*, у сложеницама *vero-* (у срп. *вероломник*) ослањала на реч – *vera*: *przeniewierca* (застарело од *sprzeniewierzyć*), *wiarołomca*. (*wiarę łamać*). Старије форме биле су *wiarozłomca*, *wiarołomnik*. Слично обликоване сложенице срећу се и у другим словенским језицима (нпр.: *вероломник* срп.; *віроломник* укр.; *вероломец* рус.). Ове речи ће бити шире анализирани у посебном раду.

Издајица се може означити и без употребе речи *zdrajca* или њеног синонима. То се чини ради језичког „умекшавања” кривице. Тако, нпр., у тексту на википедији о бискупу Игнацију Јакубу Масалском, који је за народну издају кажњен вешањем 28. јуна 1794. у Варшави:

Był czołowym stronnikiem Rosji, zwalczał dzieło Sejmu Czteroletniego. Pobierał stałą roczną pensję od posła Rosji, Jakoba Sieversa.

Поред називања именицом којом се означава издајник могуће су конструкције у којима се не користи реч са значењем „издајник” или нека од њој блискозначних речи, већ речи (именице, глаголи, придеви, прилози) са значењем „издаја”, „издати”, „неверан”, „издајнички”, или, пак, изрази који недвосмислено упућују на издају: *przechodzi na stronę wroga*.

*

Речи са значењем „издајник” додирују се са групама речи које у свом значењу садрже неку од особености издајника. У низу значења које садрже, по значењу граничних група, захватају део истог или блиског семантичког поља и због тога је важно одредити те групе и њихов међусобни однос. Речи из граничних семантичких поља се најчешће не користе као синоними, иако таква могућност постоји и може бити потврђена примерима.

Карактер страшљивца. У виђењу издајника као особе слабе или неспособне да се одупре притиску (не)пријатеља, открива се заједничка црта људи који се називају и мање оштрим речима но што је реч *издајник*. У речима *dezertar*, *kapitulant* особа се одређује спремношћу на брзу предају у тешким ситуацијама, док се у речима *tchórz*, *cykor*, *strachajło* истиче страшљивост као људска мана. Ове речи могу бити коришћене у говору или у текстовима који осветљавају психолошку условљеност чина издаје у психолошкој структури издајника као извршиоца. Оне садрже чак и нијансу жаљења због недостатка издржљивости, упорности,

и у томе се и разликују од речи *издајник*, којом се назива особа коју говорник изразито осуђује.

Непостојани карактер. У пољском језику су на карактерне црте особе усмерене и речи *niestały, kapryśny, zmienny, wahliwy, kameleonowy, chwiejny*. Оне немају изразито негативну оцену, већ пре неутрално описују особеност одређених људи. Та несталност, прилагодљивост може бити разлог издаје, а да није повезана са бојажљивошћу и страхом, већ одређеном равнодушношћу или несталношћу према припадности заједници. У поређењу са значењем речи којима се називају издајници ове речи исказују једну врсту ниподаштавања с висока, јер се људи таквих својстава са становишта говорника у тој својој мани препознају. Карактер људи који нису везани за одређено место у простору су: *tulacz, włóczęga, łazęga, bradiaga, kłoszard, nomada*.

Карактер насилнички. У виђењу издаје као насилничког чина гранична група речи може бити повезана са особом која чини злочин. Злочиначка дејства могу бити плод окрутне и насиљу склоне природе, наведених од стране других, али и освете за претрпљена понижења. Ова група речи описује најгоре мане, које друштво одлучно одбацује, па су ти називи у социјалној употреби слични употреби именице *издајник*. Слична друштвена функција доводи и до могуће метафоричке употребе тих назива у значењу издајника – *przestępca* „osoba, która popełniła przestępstwo, podlegająca odpowiedzialności karnej przed sądem”, *zbrodniarz*. Разлика између злочинца и издајника је што злочинац не угрожава темеље неке заједнице и само њено постојање.

Карактер поткупљив. Група речи *іойікуїљив* одређује склоност ка кршењу моралних и законских начела сакривено од очију шире јавности, али ипак отворено у ситуацијама када треба изнудити неки новац или неку корист за противуслугу. Пољске речи *łachmianarz, kupiec* означавајући особе које се баве трговином садрже и делић логике да се скоро све може купити. Језуитски проповедник и ретор Пјотр Скарга је заступајући став да постоје ствари које не треба награђивати новцем или привилегијама написао:

owo ma Rzeczpospolita gotowego zdrajcę, byle kto miał gotowe pieniądze, bo jeśli za dobry postępek chce pieniędzy, pewnie się i na zły utargować da (Skarga: 51)

У поређењу са називима за издајнике, поткупљиви људи се продају за ниже вредности, и својим чином не угрожавају читаву заједницу. Док последице њиховог делања може бити осиромашење неке институције или групе, дотле дејством издајника могу бити изгубљене високе вредности заједнице.

Карактер варалице заснива се на склоности особе ка превари и лажима (*oszust, przyniewierca, kłamca, krzywoprzysięzca*). Ова се средства користе за остваривање личне користи, а против других. Издајник у својој средини мора да се користи лажима и лажним представљањем, али је

разлика између њега и превараната у томе што ови други остварују циљеве који не задиру у интересе државе, већ личне интересе других људи.

*

Анализа семантичких поља речи *издајник* и назива за људе са манама које деле део нешто удаљенијег семантичког поља, указује и на одређене психолошке црте издајника. У језичкој слици света Пољака, издајник може бити повезан са насилношћу као делом људске природе или склоношћу превари која већ укључује прорачунатост у искоришћавању околности и других људи, али и са непостојаношћу или страшљивошћу.

Анализа језичких облика пољских речи у значењу „издајник” показује да су у средњем веку морфолошки били продуктивнији суфикси који се налазе и у другим словенским језицима, али да с временом они застаревају уступајући место ексклузивно пољским суфиксима. Главни назив за издајицу у пољском језику – *zdrajca* прихваћен је из старочешког језика, а близак је формама које се и данас користе у белоруском, украјинском, чешком и словачком. Пољски синоними речи *zdrajca* које произилазе из речи словенског порекла су: *odstepca* (одступити), *odszyepieniec* (отцепити се), *sprzedawczyk* (продати). Позајмљеница *kolaborant* је латинско-романског порекла. У пољском језику нису заступљени неки морфолошки модели из других словенских језика у називању речи у значењу издајник: од *даїи* – *издајник* (срп.), *izdajnik* (хрв.), *izdajalec* (словен.), *предатель* (рус.), *їредаїїел* (буг.); од *бе̄/бежаїи* – *перебіжчик* (укр.), *перебежчик* (рус.), *їребе̄*, *їребе̄лица* (срп.); од *род* – *изрод*, *одрод* (срп.).

Овде нису анализиране речи повезане са издајом вере, чије се значење делимично преклапа са значењем пољске речи *zdrajca* и њој блискозначних речи. Тек повезивање те две велике групе речи, где је у првој наглашенији елемент етничког и/или социјалног изневеравања, а у другој – елемент промене верског, а доцније идеолошког припадништва моћи ће да укаже на сву сложеност употребе назива за издајника. Дуготрајни сукоби Пољака са Русима и Немцима, који су били засновани на вишекомпонентним сучељавањима етничких, конфесионалних, менталитетских, идеолошких и историјских разлика, често су Пољаке који су уступали пред суседима–противницима претварали у особе називане различитим називима. Језик памти историју народа и одражава напетости некадашњих епоха, преносећи значење и на нове појаве и односе.

Речници

- DSS Nagórko – Alicja Nagórko, Marek Łaziński, Hanna Burkhardt. *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków, 2004.
 ISJP Bańko – *Inny słownik języka polskiego* pod red. Mirosława Bańko, t. 1-2, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 2000.
 PSWP Zgólkowa – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* Halina Zgólkowa (red.), t. 1-50, Poznań 1994-2005.

- SEJP Boryś – Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
- SJP Doroszewski – *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego, t. 1-11, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 1958-1969.
- SJP Szymczak – *Słownik języka polskiego*, pod red. Mieczysława Szymczaka, t. 1-3, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, t. I-, 1966-
- SSTC Karpluk – Maria Karpluk. *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków, 2001.
- SW – *Słownik języka polskiego*. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1-8, Warszawa
- USJP Dubisz – *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza. Wersja elektroniczna

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алдачић, Дејан. „Официри Пишчевићи: црте српског идентитета и њихово губљење.” *Славистичка испраживања*, Београд: Филип Вишњић, 2007: с. 209–226.
- Алдачић, Дејан. Семантички и етнолингвистички подаци у речничким јединицима у значењу 'издајник' (на грађи словенских језика), 2010. (у штампи)
- *
- АЈДАЧИЋ, Дејан. „Теоријски аспекти проучавања полјских лексема у значењу 'migrant'.” *Компаративни дослідження слов'янських мов і літератур*, Вип. 10, Київ, 2009: стр 3–11.
- АЈДАЧИЋ, Дејан. „Zmiana tożsamości narodowej a opozycja *swój / obcy*.” *Etnolingwistyka* 2008: str. 149–157.
- ВАРТМИЊСКИ, Јерзи. „„Ojczyzna”. Projekt fragmentu hasła do słownika aksjologicznego.” Andrzej Bogusławski, Krzysztof Byrski, Zbigniew Lewicki (red.), *Co badania filologiczne mówią o wartości?* t. 2, Warszawa: UW, 1987: str. 133–182.
- ВАРТМИЊСКИ, Јерзи. „Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa.” Jerzy Bartmiński (red.) *Konotacja*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1988: str. 169–185.
- ВАРТМИЊСКИ, Јерзи. „Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego.” Jadwiga Puzyńska, Jerzy Bartmiński (red.) *Język a kultura*, t. 2, *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, Wrocław, 1989: str. 293–312.
- БРЗОЗОВСКА Магдорзата. „Patriotyzm i nacjonalizm w polskim dyskursie ideologicznym.” *Etnolingwistyka*, t. 21, 2009: str. 103–120.
- ВАРТМИЊСКИ, Јерзи: *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, 2006.
- КАРОЛАК, Ireneusz. „Patriotyzm.” Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska (red.) *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993: str. 157–176.
- КУЧАРЗЫК, Renata. „Aplatywizacja w gwarach na przykładzie *Judasza*.” *Język polski*, 85/2, 2005: str. 124-130
- ЗАРОН, Zofia. „Refleksje na temat wyrażenia *wierzyć*.” Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska (red.) *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993: str. 231–238.

Dejan Ajdačić

POLISH WORDS IN THE MEANING „TRAITOR” (*ZDRAJCA*)

Summary

The author examines the Polish words in the meaning „traitor” – man that change national and religion identity (*zdrajca, traitor*) analysing semantics of vocabulary units in dictionaries of Karłowicz, Doroszewski, Dubisz, Szymczak, Bańko, Zgólkowa and in media and literature context. Polish words of semantic fields *zdrajca* (*zdrajca, zradnik, zradca, zradźca, zdraca, odstępcza, odszczepieniec, sprzedawczyk, zaprzędaniec, zaprzaniec, wiarołomca, przeniewierca*). Author analyse common semantic components of word *zdrajca* and words of other semantic fields.